

daságnak fogom fel. Ebből következően más-képp értelmezem a dualizmus kori párt- és választási struktúrájának a huszadi század elejére bekövetkező átalakulását. Abban egyetértünk, hogy a probléma összefügg Magyarországnak az Osztrák–Magyar Monarchiában való létével, csak míg olvasatom szerint a szerző mindent ebből vezet le, én sokkal nagyobb súlyt fektetnék a Magyarországon belüli hatalmi viszonyokra. Félreértés ne essék, én sem egészen értem (remélem csak még), hogy a politikai piacon miért nem jelentkeztek ezt, azaz a közjogi problémát félretevő árúk (azaz pártok), bár a régi viccek megfelelően magyarul tudom. Alapvetően merev álláspontomból következően a belső peremfeltételek, a társadalmi struktúra polgárosodásának hiányából avagy különlegességeiből kísérelném meg levezetni az okokat, azokat, amiket Gerő, részben túlzottan beleélve magát a kortársak gondolkodásába, pusztán az ország függetlenségének hiányával magyaráz. A szerzővel egyetértve én sem hiszek a Sonderwegben, pontosabban fogalmazva minden út külön út. A honi út sajátosságai Beksics Gusztáv 1879-es gondolatait követem: „Míg Angliában a szabad eszmék terjedésével a demokrácia terjedett, a nemességet mindig inkább absorbeálta a polgárság, addig Magyarországon a szabad eszmék behatása alatt jogi fictio keletkezett. A szabaddá tett egyének és testületek a nemesi jogokban (bár cím nélkül) részesítettek. Nem voltak nemesek, de jogaikra nézve nemeseknek tekintettek. Ez a fictio létezik még jelenleg is. A magyar jogi selfogás nem azt mondja, hogy a nemesi előjogok megszűntek, hanem azt, hogy a jogok az összes népre kiterjesztettek; s így megszűntek kiváltságok képezni.” (Beksics Gusztáv: AZ EGYÉNI SZABADSÁG EURÓPÁBAN ÉS MAGYARORSZÁGON. Budapest, 1879. 17. o.) Ez természetesen még nem magyarázat, de talán egy lépés a megértés felé, mint ahogy Gerő tanulmányai is ilyen lépések.

A vita, az eltérő értelmezések és magyarázatok soraköztatása a társadalomtudományokban folyik, gondoljunk itt csak a Századvég POLGÁROSODÁS MAGYARORSZÁGON című számára, s remélhetőleg folytatódik is olyan színvonalas írásokkal, mint amilyeneket a MAGYAR POLGÁROSODÁS című kötet tartalmaz.

Szabó Dániel

„A LÉT ÍR”

A hatvanas évek Derridájáról –
a GRAMMATOLÓGIA „fél” magyar fordítása

Jacques Derrida: *Grammatológia I. rész*

Fordította Molnár Miklós

*Életünk–Magyar Műhely, 1991. 159 oldal,
200 Ft*

„Ezért tehát a világ játékát kell legelőször elgondolnunk: mielőtt megkísérelnénk megérteni a játék összes formáját a világban.”

(GRAMMATOLÓGIA. 84. o.)

1

Nem Hérakleitosz ostáblát játszó gyermek királyának folytonosan változó mindensége, hanem a „transzcendentális jelölt” távollétében megmutatózó világ az, ahonnan a játék paradigmája, az írás őseredeti voltának ideája előtűnik, még pontosabban – s Derrida Rousseau-hoz kapcsolódó „kultúrfilozófiai reflexeit” is szem előtt tartva – mint *szövevény* „lebomlik”. Az, aki a játékot megérti – egyúttal maga is játékos – saját világának jeluniverzumába, nagy és átfogó *textus*ába „szövi bele” a távol lévő „nyomait” éppen úgy, mint a filozofálás egész európai hagyományát a görögségtől kezdve egészen Heideggerig. (Gondoljunk „az idő fonalának” és „a fonal idejének” metaforikus szembeállítására a GRAMMATOLÓGIA legelején.)

„A világ játéka” és a megszólaló nyelve egyaránt valamiféle *ősrítés* hagyatékában rejlik, amennyiben – miként Derrida állítja: „...az írás állítólagos származtatottsága, bármily valóságos és masszív is, csupán egy feltétellel volt lehetséges: hogy az »eredeti« »természetes« nyelv sohasem létezett, sohasem volt intakt, érintetlen az írástól – ...maga is mindig írás volt.” (GRAMMATOLÓGIA. 91. o.) Másfelől pedig „a világ játéka” – a Derridánál központi jelentőségű „ontoteológia” logoszat tekintve is – *nyelvjátékká* alakult át; a játékos pedig a szabályokat valamiféle arkhéként tapasztalja meg, még akkor is, ha nem lép ki a metafizikainak nevezett hagyomány vonzásköréből, sőt mindeközben a játékszabályok fölszámolását szorgalmazza.

Paradox szándék ez, amely elsősorban a

différence fogalmában ölt testet: „*a világ játéka*” vad, szertelen, szelidíthetetlen indulatok erőtere, ugyanakkor pedig nem több, mint épp hogy fodrozódó vízfelszín, szelid hullámvérés. Mintha a legelőször elgondolandó egyúttal a legelső elgondolható volna, amelyet még nem gondoltak el. Ez az „őseredetinek” tűnő, ám a derridai filozófia hagyományépületét, a heideggeri „nyomvonalakat” tekintve nap mint nap alkalmazott reflex *határtalan* távlatokat engedélyez: a kezdet és a vég felfüggesztése a pillantást a jelenuniverzum, az írás, a hagyomány kusza lenyomataira irányítja. Így tehát a *körbepillantva* fölsejlőnek adományozható legelőször „*a világ játéka*” megnevezés.

E világ persze nem a borgecsi/ecői könyvuniverzum egyetemes rejtvénytárának analógiájára fogható fel, hanem a többféle tradíció metszéspontján – mindig *eklektikus* módon megmutatkozó – mindenség „plasztikus” nyelvjátékaiként; e világ napja mindannyiszor a nyelvhorizonton kel föl s tűnik el.

2

Amikor a DE LA GRAMMATOLOGIE – amelynek Molnár Miklós fordította („transzponálta”) első részét a múlt esztendőben vehette kézhez a magyar olvasó – 1967-ben napvilágot látott, Derrida a francia filozófiai életben Husserl-fordítóként, valamint a *Tel Quel* eszszéistájaként volt ismert; a *szöveg* fogalmát és matériáját körberajzó nyelvészeti, szemiotikai, filozófiai vizsgálódók egyikeként. Ám az 1967. év nemcsak a GRAMMATOLÓGIA megjelentének dátuma, hanem két másik, szisztematikusan összefüggő esszékötetét is: a L'ÉCRITURE ET LA DIFFÉRENCE-é (AZ ÍRÁS ÉS A KÜLÖNBÖZŐDÉS), valamint a LA VOIX ET LA PHÉNOMÈNE-é (A HANG ÉS A MEGJELENŐ) is egyben. Innentől kezdve a Derrida-művek – az évek számával arányosan – kezdenek riasztóan elszaporodni; s az olvasó, aki a hetvenes évek közepéig viszonylagos biztonsággal tájékozódik az opusok között, később már tanácstalanul tárja szét a karját: az imént föl sorolt munkákban rejlő ígéretek helyén jobbra miért csak feladatok, nehézségek, megoldandó kérdések burjánznak?

A fenti kérdés a filozofálás alapreflexeire

vonatkozott, ám a „burjánzás” legalább annyira érinti a formát is: vajon a ma már kétségtelenül alig fölmérhető hatású Derrida a szellemi élet mely területeire hatolt be igazán? Bármilyen szempontból közelítjük meg ugyanis a kérdést, mindig bizonyos határterületekre lelünk, s ezeknek a területeknek mindegyike – ellentétben „*a világ játéka*” egységesebb látott terepnumával – a szó tradicionális értelmében *eklektikus*. Strukturális filozófia, kultúrantropológia, nyelvfilozófia, Nietzsche-és Heidegger-recepció, kultúrfilozófia és posztmodern, továbbá a legdivatosabb „vagy” – dekonstrukció *vagy* hermeneutika? – zsidó hagyomány, történetfilozófia; bármelyik tartomány kerüljön is szóba, Derrida majd' mindenütt Rilke idegenjeként tűnik fel. (Érdekes megfigyelni, hogy azok a [z] állítják, amelyek állandóan fölemlítetnek a Derridával foglalkozó irodalomban – elsősorban a Gadamerrel, illetve Scarle-lal folytatott „diológusra” gondolok –, nyilvánvalóan a süketek párbeszéddeként hatnak.) Persze az eklektikus mező tarkasága miatt nemcsak a Mester illelhető, hanem legalább ennyire a kommentátorok és parafrazeológusok népes serege is. Richard Rorty például, aki magát „*jámbor wittgensteiniánus nominalistának*” nevezi, a derridai „*textualitás*” határjellegének – filozófia és irodalom köztes állapotának –, eme „*destruktív olvasatnak*” a létrejöttében kétfajta „*ideáltípus*” termékeny közreműködését látja: a „*fafejű*” szakfilozófusét és a „*naiu*” íróét. (DESTRUKCIÓ ÉS MEGKERÜLÉS. In: *Literatura*, 1991/4. 444. o.)

Mindenesetre az a meglehetősen hosszú és rögös út, amely filozófiatörténeti értelemben a preszókratikától Saussure-ig, Heideggerig ível, illetve maga az írás, a könyvuniverzum mottókkal, fragmentumokkal, enigmákkal ékesített világa a *palimpszeszt*formára emlékeztet: az egymásra írott szövegek (hagyományszeletek, referenciák) egyetlen háttér mögöttéséből emelkednek ki.

3

A palimpszeszt egymásra préselt múlt idői a jelenuniverzumon belül két, egymás „távlatait” csak homályosan megpillantani engedő *horizontot* jelölnek ki. Az egyik – Derrida szefárd

zsidó származásának megfelelően – a könyv, *széfer*, még pontosabban a könyvtekerics, a *megillá* „összetekercselt” múltja s vele az íráshoz mérten is *bukott* bábeli nyelv ideája, a másik pedig az „autentikus”, a görög filozófiai hagyomány. (Valóban, úgy tűnik, hogy Derridánál mindkét horizonton úgy pillantható meg a másik „fölkelő napja”, mint akár valami távoli, ködös mitológia-filozófia kezdete, melynek fénye éppen csak haloványan beszűremkedik a másik világába...) Mégis, az egész gondolatépítmény egy szempontból – a „legelőször” elgondolt kérdéscél fényében – egységként vehető tudomásul; s ez az egység a jövő fenyegető instanciájában rejlik. Derrida itt a latin „sollicitare” ige sajátos etimológiájával él: a rendszerépítmény *szegletköve* – amelynek esetleges megingása „az egész” összeomlásával fenyeget – ki van téve az eljövendő általi „izgatásnak”, illetve „nyugtalanításnak”; s az archaikus latin „sol-lus” = „egész”, valamint a „citare” = „lökni” jelentéséből adódóan az egész „félrelökésének”, „eltaszításának” is.

Ugyanakkor az „összeavart nyelv” magának a démiurgoszi erőnek s művének, a toronynek összeomlását is credményezi; a bábeli nyelv *előtti* akár – miként Derrida játszik a szavakkal – *írás* (kátáv) volt, akár pedig – miként a Heidegger-citátum szól: „*A források hangja nem hallatszik*” (GRAMMATOLÓGIA. 46. o.) – *csönd* (szigé), csak úgy idézhető fel, hogy egyfajta egészen *nyílt* háttér kerül megjelenítésre a szemünk elé – a metafizikai arkhé, illetőleg valamiféle történeti szingularitás helyén.

A „sollicitare” igével kifejezett jövendő s az ősrítés ideája utat nyit a kezdet és vég nélküli szöveg derridai elképzelése felé, valamint a jelenlét nyomait rögzítő s egyúttal megsemmisítő törlésjel funkciója felé is. „*A törlés annak a nyomnak a struktúrájához tartozik, ami nem prezencia, hanem egy feloldódó, kimozduló, önmagára utaló prezencia* »simulacrum«-a, ami tulajdonképpen nincs is.” (–: AZ EL-KÜLÖNBÖZŐDÉS. In: SZÖVEG ÉS INTERPRETÁCIÓ. Bp., 1991. 60. o.) A simulacrum viszont a *létező* és a *nem létező* státusának kérdéséhez vezet el Derridánál, miután „a nyelv »hasonmása« maga is nyelv” szójátéknak megfelelően a bábeli nyelv „tolmácsa” és a KRATÜLOSZ újjaelevenített etimológiusa egyetlen *szó-vivő* személyé-

ben olvad össze: s ez – immáron megszokott paradoxonnal – az *írás*; „*az írás a teljes és teljesen jelen lévő beszéd tolmácsolója... a nyelv szolgálatába állított technika, szóvivő, egy olyan ősi beszéd tolmácsa, mely maga el van zárva a tolmácsolástól*” – olvasható a GRAMMATOLÓGIA-ban. (27. o.)

4

Derrida – állítólag *elírásból* származó – kulcsfontosságú kifejezése a *differance* (az elírás a harmadik szótag a-jának helyébe került e betűt érinti), amely nem egyszerűen az írás, illetve a felhangzó nyelv közötti köztes tartományt jelöli, hanem a valódi jelenlét, a *présence* státusát is. „...*az el-különböződés (différance) nincs, nem létezik, nem jelen lévő létező (on), bármi is legyen ez; s rá leszünk kényszerítve, hogy jelezzük mindazt, mi nem; következésképpen nincs se egzisztenciája, se lényege. A létező egyetlen kategóriájától sem függ, lett legyen az jelenlévő vagy távollévő...*” (AZ EL-KÜLÖNBÖZŐDÉS. 45. o.)

Az iméntiekből következik, hogy mindaz, ami a létező egyetlen kategóriájától sem függ, az közvetlenül a *lét* kérdése felé nyitott; s ez a nyilvánvaló sejtés egyúttal a Derridánál alkalmazott, mindent átfogó *textualitás* filozófiatörténeti fogódzóit is kijelöli. Ugyanis, miként az imént idézett s a GRAMMATOLÓGIA után hat esztendővel, 1972-ben, a MARGES DE LA PHILOSOPHIE című kötetben helyet kapott tanulmányban olvasható: „*Az el-különböződés nemcsak redukálható egy egyszerű ontológiai vagy teológiai onto-teológiai-újraelsajátításra, de azáltal, hogy teret nyit, melyben az onto-teológia-filozófia rendszerét és történelmét létrehozza, végérvényesen magába foglalja és meghaladja azt.*” (AZ EL-KÜLÖNBÖZŐDÉS. 45. o.)

Az „*onto-teológia*” megjelölés s vele az onto-teológia redukciója vagy destrukciója – szorosan illeszkedve a nem is annyira a filozófiában, mint inkább az irodalomtudományban népszerűvé vált „dekonstrukció” fogalmához – Derridának a heideggeri életmű egészéhez való rendkívül szoros viszonyára derít fényt. A *dekonstrukció* ugyanis – miként ezt Derrida maga is megjegyzi – a heideggeri *Abbau* fordítási kísérlete; s amiként Heidegger világosan megkülönbözteti az *Abbaut* a „zerstören” ige vonzaskörétől, kitetszik, hogy a dekonstrukció is egy adott tradícióegyütte-

sen belül értelmezhető csak. A világ játékaiknak egyikeként, amely azonban „a világ játéka” teljes megértésére tör.

Ilyen értelemben a *différance*, a valódi jelenlét hordozója, számtalan megnyilatkozásra oszlik, és megfordítva, ezek együttese „az írás, a szöveg, a nyom, mint a *différance* játéka és működése, melynek a feladata egyszerre a létrehozás és a rombolás”. (–: EGY ÉRTEKEZÉS IDEJE: ÍRÁSJELEK. In: *Pompeji*, 1992/1. 107. o.)

5

Az építés és a rombolás együttes szándékának meglétére a *différance* latin és görög gyökerének etimológiája szolgálhat példa gyanánt. Míg a latin „differe” – sok egyéb mellett – az időbeli „későbbre halasztást”, „tartalékolást”, átvitt értelemben egyfajta „számvetést” jelent, addig a görög ige az „átvinni”, „elterjedni”/„elterjeszteni” funkció mellett a szó szerinti „különbözni”-t, mint „különbnek lenni”-t jelenti, s egyúttal a „ta diapheronta”-t, a „döntő”, a „lényeges dolgokat”. Az „önmagától különböző Egy”, a „hen diapheron heató” hérakleitoszi játék a belevész a „diapherein” ontológiai differenciaként való meghatározásába (AZ EL-KÜLÖNBÖZŐDÉS. 58. o.) – írja Derrida –, s az iménti játék visszacsempeszi a *différance* erőterébe a „differe”, a latin tő „halogatni” értelmét: az időbeli halogatást, mint temporalizációt s a térbeli haladékat, mint *kinyúlást*.

Ám az onto-teológia – vagyis az egész nyugati metafizikai hagyomány – destrukciója nem szemléltethető a nyelvhorizonton. A grammatológia mint „pozitív tudomány” és mint filozófia együttes megalapozása magának a differenciának megnevezhetetlen mozgását jelenti, valamint a jelenlétbe való bezárulásuk/bezárattatásuk állapotát. Erre vonatkozik a GRAMMATOLÓGIA első részének utolsó, enigmatikus mondata: „A grammatológia, e gondolat, továbbra is be lenne falazva a jelenlétbe.” (140. o.) Mindennek eredménye az a némiképp skizoid helyzet, hogy az „írásfilozófia” és a „pozitív tudomány” együttes szándéka a könyvnek két, gyökeresen „különböződő” olvasatát engedélyezi: egy Rousseau-monográfiáét és egy szemiológiai alapvetését.

Az írás és a könyv őseredeti voltának elő-

feltevése, valamint a kezdet és vég nélküli textus ötlete a történeti reflexeknek nem tulajdonít akkora jelentőséget, mint például – talán – legjelentősebb kortársa, Foucault – a L'ARCHÉOLOGIE DU SAVOIR-ban (A TUDÁS ARCHEOLÓGIÁJA), a LES MOTS ET LES CHOSES-ban (A SZAVAK ÉS A DOLGOK) vagy Nietzsche-interpretációiban. A nyelvi régió túl – a tudományfilozófiai ihletettséggű „episztémé” fogalma mellett elsősorban az *archive* kategóriájával – jól megmutatkozik a történelem „plasztikus” metafizikai tere, amely konzervál, vagy éppen nyelvi analógiaként tünteti föl, illetve tünteti el a „szavakat” és a „dolgokat” egyaránt. Nem, Derrida legfontosabb történeti, pontosabban „pseudotörténeti” előfeltevése nyilvánvalóan Heideggertől cred, s ez a lét történetének „beszéd paradoxona”, amely éppen a létezőkre való utalás nélkül realizálódik.

A filozófiai hagyománnyal átítatott „különböződés” történeti értelemben beleolvad a differencia *haladéki*dejébe, s a „diapherein” ige már említett többes számú participiumának – „ta diapheronta”, az „elkülönböződő lényegi dolgok” – jelentését is némileg módosítja. A *dia* prefixum helyére ugyanis inkább a *pro* kívánkozik: s az így kialakuló „előhozni” jelentés a plótonoszi „előtérbe tolni”-val válik igazán egyértelművé. A jelenlétbe ágyazott differencia rejtélyes mozgása közben bizonyos jelek, nyomok (feliratok, nyelvek, könyvek, teóriák) az *előtérbe tolnakodnak*, hogy azután visszatérjenek a háttérbe, vagy éppen tartósan birtokolják az egyik, illetve másik pozíciót, ám nem az „önmagától különböző Egy” mozgása, hanem ismételten: a „transzcendens jelölt” *távollétében* – pusztán a világ játéka gyanánt...

6

Amiként a derridai gondolati építményből való kilátás távlatait kifejező nyelvhorizont napja mindig a hajnali és a reggeli fény sugárzását testesíti meg, úgy a GRAMMATOLÓGIA kultúrfilozófiai és tudománytörténeti utalásainak együttesét, a jobb szó híján hermeneutikainak nevezhető horizontot mindig a déli nap fénye világítja be.

A déli nap fényében ugyanis egyszerre

mutatkozik meg a „föltekeresztelt múlt” s a folyamatos beszéd – a *legein* – derivátumaként felfogható *logosz*, valamint a beszéd és az írás linearitását egyaránt kifejező *vonalt*. Az előbbi szinte teljességgel ötvözhető a *könyv* metaforájával, viszont az utóbbi, a vonal interpretációja Derridánál Arisztotelész FIZIKÁ-jának IV. könyve alapján – az idő mint oszthatatlan *mostok* folyománya – Heidegger magyarázata rá épül; s a GRAMMATOLÓGIA kulcsmondata ennek megfelelően így hangzik: „*Ha elfogadjuk, hogy a nyelv linearitása magával hozza az időbeliség vulgáris és világi koncepcióját (homogén, a most formája és a folyamatos mozgás eszménye határozza meg, egyenes vagy körkörös), amely Heidegger tanúsága szerint az egész ontológia legbensőbb meghatározó fogalma Arisztotelészől Hegelig, az írásról való elmélkedés és a filozófia történetének dekonstrukciója elválaszthatatlanná válnak. Tehát pontosan a vonal enigmatikus modellje az, amit a filozófia nem láthatott, amikor ráirányította tekintetét saját történetének belsejére.*” (130–131. o.)

Tehát az írásról való elmélkedés és a filozófia történetének dekonstrukciója szorosan egybefügg (Derrida a későbbiekben ezer formában variálja ezt az egyszerűen belátható következtetést!), s közös olvasatuk voltaképpen a filozófiatörténet újraírását is jelentené; másrészt pedig a lineáris írás, az „epikus modell” *elmúló* voltának állításával Derrida még az iménti ígéretét is megfejeli azzal, hogy a filozófiatörténet „saját” *logoszának* is újabb határfeltételeket szab. A PHAIDROSZ-ra hivatkozva *in-fans*nak, „beszédtelennek”, „gyermekinek” titulált írás (mely nem képes válaszolni, ha szólnak hozzá...) múltja valami *nem lineáris* formában gyökerezik, s ez a forma – ellentétben a *könyv* lineáris üzenetével – egészében változtatja meg az újraírás, újragondolás lehetőségeit. „...*műdön vonal nélkül kezdünk írni, egyúttal újra is olvassuk a múltbéli írást, egy másfajta térszervezés szerint.*” (GRAMMATOLÓGIA. 131. o.) A „*másfajta térszervezés*” viszont az imént fölvázolt kontinuuus modell helyébe valami gyökeresen másmilyet kellene hogy állítson. De nem állít. Legjobb esetben is csak az derül ki, hogy a *l'Être écrit* enigmatikus kijelentés (Molnár Miklós háromféle fordítási lehetőséget különböztet meg – „*a lét ír*”, „*írva lét*”, „*írott lét*”; G. Ch. Spivak angol fordítása például beéri az utóbbi kettővel: „*The written*

being”, „*The being written*”; OF GRAMMATOLOGY. Baltimore, 1976) értelmében ahhoz a mély értelmű szójátékhoz jutunk el, miszerint a lét egészen másként ír, mint ahogyan beszél?!

Ám aligha kérdéses, hogy a *megillá*, a könyvtekercs érzéki hasonlata alapján az „*írott lét*” metafora az, amelyik szemmel láthatóan a „homlokterbe tolokodik”: mint „to propheron” az előbb említett „*új*” *nyomvonal* enigmatikus vagy akár hierografikus természetét is kirajzolja, kiveti. De mint „to diapheron” – azaz: „lényegi elkülönülő”, s ekként magának a *différence*-nak újszerű, köztes státusát is *körülvő* – nem mutatkozik meg. Valóban „*izgató*” módon rázkódik meg a metafizikainak nevezett gondolati építmény egésze, ám a körkörös, körbejárható teória ígérete sajátos módon vetül ki az írás lineáris üzenetere: elemi torzulatok, törésvonalak mentén.

7

A GRAMMATOLÓGIA egyik részében mint „*vérbeli rousseau-iánus*” tűnik fel Claude Lévi-Strauss. Az ő jól ismert hasonlata: a kultúranropológus fölfedezve elpusztítja a modern ember megismerési erőszá előtt még érintetlen terrénumokat. A L'ÉCRITURE ET LA DIFFÉRENCE-kötet ELLIPSIS című írásában Derrida – pontosabban Reb Dérissa, hiszen így írja alá a nevét – a *könyv*labirintusról beszél, ahol az ember az iméntihez nagyon hasonló módon rombolja le az írott művet, amikor olvasás közben beléhatol. Áthághatatlan labirintusok, sírfeliratok – mindaz, ami Alexandriától Pergamonig, Káfkától Proustig a *könyv* titokzatos metaforájában összetorlódott – a nem lineáris út egyfajta analógiája: a lineáris olvasattal szemben áll a körkörös, s ugyanígy, a lineáris tradíciómodellel szemben a visszatérő vagy más térszerkezettel leírható rendszerek, a többdimenziósan tagolt „mitogramák”. Ám a lényegi üzenet – nem számítva a lineáris út végső üzenetét, a „*philosophein*” valóban infinitívusi természetében megmutatózó „*végtelen filozofálást*” – metaforákba burkolódik: az olvasó – vagy beavatandó –, aki a *könyv*, a labirintus belsejében bolyong, végül is nem jut el sehová; a célnál, a kijáratnál sem várja senki – írja Derrida az ELLIP-

SZIS-ben (434. o.) – csak a bolyongó saját neve pufog végeérhetetlenül az egymás után sorjázó falakon...

„*A világ játéka*”, valamint „*a transzcendens jelölt*” távolléte a nyelv legbensőbb természetét illetően is szorosan összekapcsolódik Derridánál; „*Jel és istenség ugyanott és ugyanakkor születtek*” – olvasható a GRAMMATOLÓGIÁ-ban (35. o.). A szótár – a széles és beláthatatlan jeluniverzum kicsinyített mása – a létezők tára, ahol az éleai gondolatnak megfelelően minden kimondható felüli a létező státusát. Mégis, jel és istenség hol hasonlítanak egymásra, hol nem, közelítések és távolodások váltakozó erőterében csak bizonyos nyomvonalak rajzolódnak ki. A *différence* köztességében zajló játék credményeképpen a „nyomok” Derridánál csak az ontoteológia destrukciójának egyfajta töredékes *vázlatát* adják. S ez a töredékes vázlat – jöllehet a végtelenségig bővíthető – lényegét tekintve mindig megmarad fragmentumok földuzzasztott együttesének.

8

Az írás, a könyv s velük a filozófiai hagyomány kusza, labirintusszerű jellege annak a *hátternek* az azonosíthatatlanságából fakad, amelybe a jelek és üzenetek beíratk, s amely Derrida szellemtörténeti „klasszifikálhatatlanságát” némi képp megmagyarázva éppen úgy fest, mint egy hiányos mozaik. A tudás és az intuíció határvidékén e mozaik ki egészíthetőségének zálogát az imént említett *nyomok* jelentik.

A *nyom* a GRAMMATOLÓGIÁ-ban – egyebek mellett – egy Lévinásra történő utalás révén kerül szóba, „...*mint egy olyan múlt sokféleségével való kapcsolat, amely sohasem létezett, és sohasem élhető meg a jelenlét kezdeti vagy módosult formájában*”. (109. o.) Ezenkívül arra is fény derül, hogy a nyom nem *fundamentum* s nem is *eredet*; ugyanakkor pedig – s az amúgy is kusza szálakat még továbbzárva – Derrida gyakorolta ismétli azt a Plótinosz-nál felfedezett „meghatározást”, miszerint a nyom a „*formátlan formája*”.

Ekként tehát rébuszok és talányok útvesztőjében valóban a kezdet és vég nélküli szöveg, valamint a nyílt háttérként jellemzett tradíciómögöttes jelentheti az elsődleges tá-

jeleződési pontot. A nyílt háttér a jeluniverzum „otthonos” avagy idegen jellegét képes érzékeltetni – élő, eleven, illetve holt állapotok szembehelyezése révén, s itt egy jól megragadható, folyamatos „különböződésről” is szó van. Amennyiben már a „ta propheronta” – az „előtérbe tolokodó dolgok” – szóba kerültek, a husserli fenomenológiai beállítás „ősnyomai” gyanánt talán a plótinosi „*episz-témé en heni ouszē*”, az egységben lévő ismeret említhető itt: az *otthonos* jellegét ugyanis az egységbe összegyűlők eleveensége biztosítja. A bolt nyelvek mintájára felfogható emlékeztető – az írás végletes, platóni értelme – és az „ouszia” mint (jelen)lévő eleveensége egységre lelhet az *otthonosság* fogalmában, ha az „ouszia” egyik konkrét (s körülbelül a „temenosz”-éval – „kihásítvány”, elkülönített földbirtok – megegyező) jelentésére figyelünk. A be-lakható, meg-művelhető, egyszóval „otthonossá tchető” jelenlét a dolgok és jelek *test-szerű* voltát helyezi az előtérbe. Amiként Derrida egyik Hegel-hivatkozásának példája mutatja: „*Néma jelként, hallgatag emlékműként jelenik meg, mi több, mint egy piramis, és ezt állítva nemcsak a betű nagybetűs formájára gondolok, hanem Hegel ENCIKLOPÉDIÁ-jának azon szöveghe-lyére is, ahol a jel testét egy egyiptomi piramishoz hasonlítja. Az el-különböződés (différence) »a«-ja tehát nem hallható, néma, hallgatag és diszkrét, mint a sír: oikészisz. Ezzel elveve azt a helyet, a család saját tulajdon birtokát és sírhelyeit jelöljük, ahol a halál ökonómiaja az el-különböződésben (différence) kifejlék. Ha képesek vagyunk megfejteni a feliratot, akkor e kő a dinasztia hullálát jelenti.*” (AZ EL-KÜLÖNBÖZŐDÉS. 44. o.) *Helyben vagyunk...*

...az *otthonosság* tényének és érzetének az oikésziszhez való kapcsolódása, valamint az élet és halál kérdésének a megfejtéshez (a tökéletes olvasathoz) történő hozzárendelése (gondoljunk például a „fehér” és a „fekete Tóra” viszonyára a kabalisztikus irodalomban!) a *textus* univerzális voltát is más összefüggésbe állítja, amiként a nyomoknak a tradíció fogalmához mért értelmét is némi képpen módosítja.

9

A *hagyomány* szó – amely görög és latin gyökét tekintve egyaránt az „át-adás” szemléleti mő-

göttesét őrzi – már jelentős módosulást szenvedett a nyílt háttér, valamint a kezdet és vég nélküli szöveg elképzelése alapján, ám a tradíció ellenében felfogott, vagyis a múlt föltorlódó, súlyos rétegei alól kimenteni vágyott hagyomány fogalmát – minden szándéka ellenére – Derrida mégis csak úgy őrizheti meg, mint valamiféle *arkhét*. Az időben legkorábbi ugyanis nemcsak a legősibb, hanem egyúttal a legifjabb is; olyan lény vagy állapot, amely mindig ifjúí arculatát mutatja felénk. Ez a múlthatatlan ifjúí arc – mint az archaikus görög kurosok mosolya – természetesen mind a művészetekben, mind pedig a filozófiában beletorkollik a *mitológiai* minősítésébe, s itt, ezen a ponton mindenfajta antitradicionalista *kezdet* és tradicionalista *vég* szükségszerűen összetalálkozik. A nyelvbe/szövegbe ágyazott kultúra mindenesetre Derridánál ennek a „*legifjabb kezdetnek*” a folytathatóságára tör, beleértve az *oikészisz*-kérdéshez tapadóan a „*belakhatóság*” vágyát is.

A nyelvhorizonton fölkelő s a hermeneutikainak nevezett szemhatáron delelő nap kétségkívül a saját filozófiatörténeti *jelenlétét* kereső derridai gondolkodásmód eszkhatológiáinak nevezhető horizontján jut el a nyugvópontig, kimért pályájának végéig. Ebben az értelemben a GRAMMATOLÓGIA valóban nem tekinthető egyébnek, mint a „*végről való beszédnek*”, amely az írásra alapozott kultúra krízisének vizsgálatát végzi el. A lenyugvó nap szemhatárán viszont merőben csaloa – de nem meglepő – módon *összegyűlnek* a befutott pálya emlékét rögzítő sugarak: amint az emléksugarak feltorlódnak, a vég gyakorolta a kezdet formáját ölti magára. Az otthonosság, a belakottság legtelítettebb állapota keletkezik így: a LA PAROLE SOUFFLÉE (A LÉLEGZŐ SZÓ) című írásában Derrida Artaud-t idézi az ilyenfajta paradox „összetorlódás” példája gyanánt: „*Én, Antoin Artaud, én vagyok az én fiam, apám, anyám és jómagam.*” (L'ÉCRITURE ET LA DIFFÉRENCE. 289. o.) Ezt a pléromatikus állapotot nevezi Derrida a „*loi de la maison*”-nak, az otthon törvényének.

A kezdet és a vég felfüggesztésén, illetve felszámoláson alapuló összetalálkozása pedig – hasonlóan a „*föltekercselt múlt*” ideájához, amely azonban bizonyos kezdeti feltételeknek szükségszerűen alá van vetve – a *horizont* jelentését is módosítja: a horizont „*horosz*”-a

(határ) valamiképpen eggyé illeszkedik a jövő fenyegető instanciájával.

10

A GRAMMATOLÓGIÁ-ban körvonalazott „*írás-filozófia*” a *teleologikusnak* nevezett gondolkodásmódok „*logosz*”-át közös éltető dünamiszhoz, kezdet és vég érintkező pozícióhoz rendeli. De ugyanígy, maga az írás is egyszerű éltető forrás és pusztító erő a logocentrikus metafizikai hagyomány számára. A D'UN TON APOCALYPTIQUE ADOPTÉ NAGUËRE EN PHILOSOPHIE (A FILOZÓFIÁBAN LÁBRA KAPOTT APOKALIPTIKUS HANGVÉTELÉRŐL) című tanulmány bevezető része egyfajta etimológiai – s egyúttal kultúrhistoriai – alapvetés formájában a héber *gálá* és a görög *apokaliüptó* ige jelentéstartományát vizsgálja; az elsődleges „*föltárni*” értelem holdudvarában s egyfajta történetfilozófiái háttérvázlat formájában részint a „*föltárlukozó dolgok*”, részint pedig az „*apokekalümmenoi logoi*”, az immáron véglegesen „*lelepleződött szavak*” kerülnek előtérbe. Eltekintve a tanulmány gondolatmenetének gerincét adó polémiától, amely Kant 1796-os VON EINEM NEUERDINGS ERHOBENEN VORNEHMEN TON IN DER PHILOSOPHIE című értekezésével kapcsolatos, Derrida mondandójának utolsó része, az igazságfogalom szükségszerűen apokaliptikus természetével kapcsolatos okfejtés érinti elsősorban kezdet és vég feleselő, ámde egytől törő fakadó (nyelv)játékát. Eszerint – miként *teleo-logiai* értelemben mindig – maga az igazság a vég; s hogy az igazság *le-lepleződik*, az magának a végnek eseménye lesz. Mindebből következően: az „*apokalüpszisz*” igazsága szükségszerűen az „*igazság igazsága*” is lesz egyben. (69. o.) A heideggeri *alétheiateória* ilyenét beállítása – mint ami „*apokaliptikus módon*” történik meg – az eredet, a forrásvidék „*topológiájának*” is új értelmet adhatna, ám a heideggeri gyökerek és a zsidó-keresztény teológiai megfontolások itt már végképp kaotikus egyveleget alkotnak, s ez a kaotikus kavargás biztos sugallhatja a „*körkörös olvasat*” illúzióját. (Kicsit talán az idézett tanulmány egyik, a héber *gálá* ige lehetséges előfordulásaival kapcsolatos észrevétele érdemel itt figyelmet, amely Hám, illetve Kanaán – Noét

illető – közismert bibliai tettével kapcsolatos. Valóban, a recenzens számára Derrida eljárása időnként az „incestus philosophiae” minősítését hívja elő...)

Akár így, akár úgy, ha a „vérfertőzés” minősítés kissé talán túlzásnak is hathat, az iménti kaotikus keveredés egy másik kérdéskörre is kilátást enged, amely „a világ játéknak”, illetve az európai filozofálásnak ünnepi jellegével kapcsolatos. Nietzsche alapozva ugyanis „a keresztény filozófia” Derridánál is megszűnik „a gondolat ünnepének” lenni; az eredet élménye itt szükségszerűen egyfajta „apokalüpszis” („mitgalut”) fényében tárulkozik föl, s ez az álságos föltárulkozás mi más jelentene, mint megint csak egyfajta „behódolást” a logocentrikus metafizika „szellemének”? Az írás mindenkoron egy véglegesen elmúlt világ látványát tükrözi; szó *simcs* tehát a hajdanvoltnak előtünéséről, sokkal inkább az eljövendő archaizálásáról!

11

Az írásfilozófia végkorszakában megszólaló a *différence* derridai fogalmában megtestesülő közties állapotig jut el mindig újra és újra; bizonyos *törésvonalak* (brizúra) felfedéséig és magyarázatáig. Filozófiatörténeti értelemben viszont a *brizúra* elágazó ösvényt is jelenthet: ahol és amikor a görög filozófia és a zsidó-keresztény teológia logoszának „összetalálkozása” megtörtént. Am ennél jóval fontosabb mindaz, ami az eredet élményének paradox voltában jut kifejezésre: a metafizikai tradíció mint határ vajon miféle világot zár el a kezdet és vég nélküli szöveg értelmezője elől? Úgy tűnik, csak önmagát lenne képes ilyen rejtett előzményként föltárni; a Nagy Simulacrum a *différence* játékaiknak terméke, s nem ölti föl a valóságos létező formáját. Persze mindez attól is függ, hogy a GRAMMATOLÓGIA magyarrá fordított felének utolsó mondata – az írásfilozófia létrehozásának nehézségeiről szólva – maradandó jóslatokkal él-e vagy sem. „Bizonyos értelemben »a gondolat« semmit sem jelent. Mint minden nyitás, jól látható arculatával ez az irányjelző is egy elmúlt korszak belsejéhez tartozik. E gondolatnak nincs súlya. A rendszer játékában ez a gondolat az, aminek soha nincs súlya. Gondolkodni éppen az, amiről már

tudjuk, hogy még nem kezdtük el: az írás szabásához mérve ez csupán az episztémébe vág bele. A grammatológia, e gondolat, továbbra is be lenne falazva a jelenléte.” (140. o.) Az iménti néhány mondat nem csupán a múltból előtűnő és a jövőben eltűnő gondolat útját kérdőjelezi meg, hanem a tudomány és a filozófia határain belül történetekre, illetve az azon kívüliekre vonatkozóan beszél a grammatológia megteremtésének lehetőségeiről.

A határokon belül eredő gondolat, valamint a kívül-lévő ezek szerint nem rendelkeznek közös gyökerekkel; a közös gyökerek – s vele a simulacrum – Derrida szerint éppen az eredet földidézésének tényéhez tartozik. A grammatológia ígérete – legalábbis akkor, a hatvanas évek derekán – valami radikálisan újjal kecsegtetett, vagyis a „határokon kívüli” elgondolásának lehetőségével. Ám a dekonstrukciós kísérlet – legjobb szándékait illetően is – megmaradt a tradíció által megszólaló iránti nyitott odahallgatásnak.

12

Ami a hatvanas évek Derridájának a világ játékaiból voltaképpen fontos és előtárandó volt – a szöközők, a fehér foltok helyén –, az az eljövendő két és fél évtized írásainak grafomán gazdagsága folytán betelni (ha nem is „beteljesedni”!) látszik. Mindamellett a GRAMMATOLÓGIA idézett jóslata – a grammatológia gondolatának befalaztatása a jelenlétebe – egyfajta *hagyatékek* formájában továbbra is megmarad; méghozzá úgy, mint valamiféle *dolog*, amelyet a gondolati építmény a *név* formájában hitelesít, s amely egy „rég”, „azelőtti” világ maradéka gyanánt a világ (nyelv)játékának kompetenciaszintjére is kihat. A „maradék” voltaképpen a végtelen textus kezdetének és berekesztődésének helyén díszleleg – úgy, ahogy a *mottó* olvasható különféle szövegek kezdetlen kezdetén. A *mottó* ilyen értelemben „valami eredetiként” mutatkozik meg; mint *tüposz*, lenyomat – egy másik világ felszínén.

Az eredet egyúttal a *név* határai közé szorul, ahogy a korai görögség számára az istennevek mint „legrégebbiek” válnak a kultikus tisztelet tárgyaivá, illetve ahogy másfelől a kései neoplatonikus Próklosz az istenneveket a

róluk készült utolsó képként határozza meg. Derrida is többször beszél „a tulajdonnév határairól”, „a név számára fenntartott helyről”, ahol – itt Nietzsche-ről szólva – „...»a gondolkodó neve a *die Sache seines Denkens címkéjeként áll» gondolata tárgyaként (Sache), annak címkéjeként, amit gondol”.* (–: KÉT KÉRDÉS ALÁÍRÁSO-KAT ÉRTELMEZVE [NIETZSCHE/HEIDEGGER]. In: *Literatura*, 1991/4. 325. o.)

A *gondolat* és a *gondolkodó* nevével való játékok olyan kilátásokat engedélyez, amelyek a rendszerépítmény valóságos csúcsai fölé emelik a szemlélt. Tágabb értelemben ilyen magaslátként fogható föl a GRAMMATOLÓGIA (eredeti címen – DE LA GRAMMATOLOGIE – „A grammatológiáról”) is, amiként erről az egyik bevezető mottó is tanúskodik: „*Aki fényeskedik az írás tudományában, úgy fényeskedik, mint a nap.*” (1. mottó, 21. o.) Am a mottó kifejezés helyén a francia *exergue* szó szerepel – Molnár Miklós az eredetit visszalatinosítva „exergum/jelvéset”-nek magyarítja –, mely szó másrészt az érem „süket oldalát”, a fölirat helyét jelöli. Képletesen szólva azt a helyet, ahol a *lúposz*, a „lenyomat” megjelenik.

A *maradék nyoma* – az új korszak, világ *fel-színén*, ennyi az *exergue* mint jelmondat, mint tradíció s mint megnyíló üres háttér együttese, ahol a Derrida-féle végtelenített filozofálás zajlik azóta is, írásban és szóban egyaránt. Az *exergum* tágas, a jövő és a múlt felé egyaránt nyitott háttér, ugyanakkor pedig kész, örökségbe kapott s otthonosan belakott mindenség. Ez az otthonosság, illetve belakottság nyújt teret, ad helyet az „írásfilozófia” egyik metaforikus tetelének, miszerint „a lét ír”, s annak is, amit a *différance*-ről szóló, már bőven idézett tanulmány utolsó mondatában olvashatunk: „*A lét / a legkülönfélébb / módokon / mindenütt és folyton-folyvást / az egész / nyelven / keresztül / beszél.*” (AZ EL-KÜLÖNBÖZŐ-DÉS. 62. o.)

Mindegy, hogy Derrida valódi anyanyelvén – *Être* – vagy a szellemin – *Sein* – nevezük is meg, a lét az „írásfilozófia” égisze alatt is „beszél”, amiként a „logocentrikus metafizika” árnyékában is „ír”, fittyet hányva az eredet élményére vagy éppen az új világkorszak bővületére. Összességében a Heidegger-kommentátor Derrida beteljesülő vagy beteljesületlen ígéretei, illetve jóslatai helyett a recenzens egy olyan nietzschei jóslatra szeretné felhívni a nyájas olvasó figyelmét, amely a

derridai életmű láttán mindenképpen beteljesültnek tűnik: a *Plauderei*, a *Fecsegés* testet öltött szellemére, ugyanis e démon a legkevésbé sem érdeklí, hogy a lét voltaképpen ír-e vagy beszél...

Rugási Gyula

TUDÁS ÉS IDŐ JÁTEKA

Peter Sloterdijk: A varázsfa
Suhrkamp, Frankfurt/M, 1985. 322 oldal

Peter Sloterdijk a mai német szellemi élet egyik központi alakja. Eddigi főműve, a közel ezeroldalas KRITIK DER ZYNISCHEN VERNUNFT (A CINIKUS ÉSZ KRITIKÁJA) filozófiai művektől szokatlan módon vált népszerűvé, sikerkönyvvé, s hctekig vezette a bestsellerlistát. Munkásságával filozófia és irodalom kényes viszonyát próbálja újragondolni, új fénybe állítani. A KRITIK DER ZYNISCHEN VERNUNFT előszavában ezt olvashatjuk: „*Nincsen olyan filozófia, melynél az »öreg, csontos kéz« ne tekerné az agyunkat csavarmenethen ki a fejünkéből? Az álom, melyet követek, az, hogy a filozófia elhaló fáját még egyszer virágozni lássam – egy csalódások nélküli virágzásban, telehintve bizarr gondolatvirágokkal, melyek pirosan, kéken és fehéren csillognak a kezdet színeiben, mint hajdánán a görög tavaszban –, mikor a teória elkezdődött, és mikor, hihetetlenül és hirtelen, mint minden világosság, az értelem megtalálta nyelvét. Tényleg túl öregek vagyunk kulturálisan, hogy megismételjünk ilyen tapasztalatokat?*”

Sloterdijk lételeme a játék és a szórakoztatás. Tudatosan számol kulturális „fertőzöttségünkkel”, azzal a felhalmozódott háttértudással, amely a legtöbb olvasónak elkerülhetetlen sajátja. Regénye azonban nemcsak kulturális utalások és rejtvénes kódok felbontásán keresztül válik élvezhetővé. Azok a kontextusok, melyek a regény elemzéséhez elengedhetetlenek, nem sajátítják ki a regény egészét. A mű a hagyományos értelemben véve olvasmányos, pergő, szórakoztató, cselekményes, nyelvezete könnyed és finom humorral átszőtt. A kontextusok játéka („háborúja”), mely a regény terét hihetetlenül kitágítja, az alapréteg, az alapstruktúra felett kezd el mű-